

Bibliothèque de la Compagnie de Jésus. Première partie: Bibliographie, par les Pères Augustin et Aloys de Backer. Seconde partie: Histoire, par le Père Auguste Carayon. Nouvelle édition, par Carlos Sommervogel, S. J. strasbourgeois, publiée par la Province de Belgique. Bibliographie, tome I. Abad—Boujart. Bruxelles et Paris, 1890. — Ln. 4-r. XVIII + 1928 + Addenda et errata, XII lap.

A Jézus társasága, céljai megvalósítása végett, kezdettől fogva fegyverül forgatta a pennát. Maga az alapító, a mellett hogy erősen ajánlotta társainak az irodalmi tevékenységet, személyesen járt elől jó példával. Ő a szerzője a rend kiadásában megjelent legelső műnek, mely Frusius András fordításában *Exercitia Spiritualia* cím alatt Rómában, 1548-ban látott napvilágot; a spanyol eredeti csak az alapító holta után 16 esztendővel jelent meg (*Exercicios Spirituales del P. Ignacio de Loyola*). Másik művét (*Constituciones Societatis Jesu. Romæ, 1558*) P. Polancus fordította latinra. Mind a kettőből hiteles szövegül a latint fogadták el.*

Nálunk a jezsuita rendnek szintén még első föllépésével kapcsolatos a sajtó fölkarolása. Az ellenreformáció, fészkeben keresi föl ellenségét, s nemzeti nyelven kél vele versenyre. 1577-ben a bécsi jezsuita sajtót és fölszerelését átszállítják Nagyszombatba, a végett, hogy a katolikusoknak is legyen legalább egy nyomdájuk Magyarországon.

A rend szervezete és célja magyarázza meg, hogy a Jézus társasága mindenütt nagy irodalmi munkásságot fejt ki, mely még nagyobbak tetszik, ha csupán a könyvczimeket vesszük számba. Mert a jezsuiták minden téren mindenek fölé helyezik azt, hogy hatást gyakoroljanak. Templomaik berendezése, egész művészetük theatralis, a mint ezt a szentbenedekrendiek már a mult században megfigyelték s megállapították. Irodalmukban ugyanily irány sugallta azt az eszmét, hogy a nehezen kezelhető foliáns alakot előbb a 4-rét, később, a XVII. század végétől fogva a 12- vagy épen 16-rétű könyvekkel váltsák fel. Ez a formatum-változtatás arra célzott, hogy műveiket elterjeszszék, olvastassák, hogy hatást érjenek el velök. Ezért ejtik el a foliánst, ezért hozzák be a 16-rétet és pedig, tudós, nagy gyűjtőművek kivételével, egyéb irodalmi termékeiknél oly általánosán, hogy oly könyvtárakon, melyekben túlnyomó az apró könyvecske, menten fölismerhető a jezsuita provenientia.

* De Backer: *Bibliothèque des écrivains de la Cie de Jésus. Liège, 1859. V. 447. 448. 453.*

A Jézus társaságának irodalmi művei megsokasodván, magok a rend tagjai által vétetnek lajstromra. Ribadeneira Péter már 1602-ben, majd Schott, Alegambe, Southwell, Caballero írják össze több-kevesebb alaposzággal a jezsuita szellem gyümölcsseit. Kezdetleges művek ezek, melyek, mint a korukbeli bibliographiák általán, nem felelnek meg az újabb tudomány kívánalmainak. E részben az első számbavehető munka a két De Backer munkája, mely első kiadásban 1853—1861-ig, hét kötetben, — második kiadásban 1869—1876-ig, harmadik, Sommervogel által bővített kiadásban ezuttal jelent meg.

De Backerek könyvészeti nézeteiket az első kiadás előszavában ekkép adják tudtunkra: «A modern könyvészet azt követeli, hogy a címeket az eredeti nyelven tegyük közzé, legalább abban az esetben, ha az illető könyvek európai nyelveken írvák; hogy a kiadások gondosan megjelöltessenek; hogy a füzetek ép úgy vétessenek föl, mint a nagyszabású művek. Elvárja továbbá a könyvek történelmének s azon theologiai és irodalmi vitáknak közlését, melyeket földidéztek; ellenben a szerzők életének leírását az életrajzi szótárakra utalja. E feladat megoldása végett, szükséges volt átalakítani, tökéletesbítni azt a munkát, melyet elődeink reánk hagytak, szükséges volt felhasználni a világ összes egyetemes és nemzeti bibliographiáit. Mert ugyan van-e ország, hol e szerzet ne alapított volna missiókat és collegiumokat? s csaknem mindenütt hasznos kiadványok jelölik működését.»

Ez a programm úgy De Backeréknél, mint Sommervogelnél érvényben van, s így az utóbbi saját magát is megdicséri, midőn a jelen kiadás előszavában így ír: «De Backer a legjobb könyvészeti munkákkal mérköző tekintélyre emelkedett, s e nemben legkülönb munkává lett».

Ehhez az állításhoz azonban sok szó fér. Minek mérnénk össze De Backert és Sommervogelt a külföldi legelső bibliographusokkal, holott határozottan hátrányban vannak, ha csak a mi kis irodalmunkat vesszük is észbe.

A magyar tudományos könyvészet Szabó Károly óta azon a fáradságos, de kétségkívül helyes úton halad, hogy az eredeti példányokról veszi a címmásokat, még pedig a könyvtár megjelölésével, a hol az illető művek találhatóak.

De Backer és Sommervogel ellenben első sorban másodkézből dolgoznak, könyvlajstromok, feldolgozott művek, írók életrajzai stb. után. De Backerek néhány ország könyvtárait meglátogatták ugyan, de kutatásuk, Sommervogel szerint is, csak futólagos szemle volt.

De Backereknek mentségökre szolgál, a mit az első kiadás bevezetésében adnak elő: «kétségkívül — írják — nehéz

és fáradságos feladatra vállalkoztunk; nagy nehézséget okozott a nyelvek különbözősége, az írók nagy száma, meg a szerencsétlenség, melynek áldozata lett a rend, s mely maga után vonta könyv- és levéltárainak szétszórását.»

De ez csak mentség, s a mi a két De Backernek modern könyvészeti szempontból véve úttörő művében mentségül fogadható el: az újabb feldolgozóra semmi szín alatt sem terjedhet ki.

A már De Backer által is használt Czwitinger, Katona, valamint a nagyon megbízhatatlan Horányin és Stoegeren kívül, Sommervogel Szabó Károly és Petrik Géza magyar könyvészeti műveit is fölhasználta. Igaz, hogy későn jutott új forrásaihoz, úgy hogy ezek adatai a szövegbe csak a 47-dik ívtől fogva, tehát jobbára a pótlékba kerültek; de így is sok anyaggal bővíthette művét, s még többel bővíthette volna, ha pontosabban nézi át. De például Balogh Jánosnak Petrik-nél (I. 171) közlött két műve közül egyiket sem vette föl, se a szövegbe, se a pótlékba.

Senki sem fogja azonban azt állíthatni, hogy az említett két mű kimerítné a magyarhoni jezsuita-irodalmat. S részemről — hogy a dolog érdemére menjek — valóban nem értem, miként lehetséges az, hogy egy jezsuita író, ki úgy előbbi művében * mint a mostaniban, a rend generalisának pártfogására hivatkozhat: midőn saját rendjük összes irodalmi multjának feltüntetésére vállalkozik, a könyvészet mai állása mellett beéri azzal, hogy pusztán csak kézikönyveket és katalógusokat használ föl oly országok irodalmára vonatkozólag is, melyekben a jezsuita rend egykor eminens szerepet vitt. Magyarországon például, nemcsak hogy maga személyesen nem fordult meg, de még arról sem gondoskodott — bár generalisa révén bizvást megtehetette volna — hogy legalább egy megbízható gyűjtője legyen.

S ha már Magyarországot kicsinyelte is a rend szempontjából, hogyan hanyagolhatta el Lengyelországot, melynek történetében s egész szellemi életében akkora szerepet vitt a jezsuita rend mint sehol másutt. A két De Backer, P. Brown galliciai provincialisnak katalógusokból szerkesztett lajstromait használta fel a lengyel jezsuita-irodalomra; P. Sommervogel Pater Arndt közleményeit. De mind ez nem elég azon roppant irodalom megismertetésére. Krakko, Czes-

* Si mon livre a quelque valeur aux yeux des érudits, il la doit en grande partie à cette confraternité littéraire, qui, de tous temps, a fait la force des Ordres religieux et que les persécutions rendent plus étroite. — Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes, publiés par des religieux de la Compagnie de Jésus, depuis sa fondation jusqu'à nos jours. Par Carlos Sommervogel, S. J. strasbourgeois. Paris, 1884. Avertissement, p. III.

tochowa, Varsó és főképp Wilna könyvtáraiban tett huzamos búvárkodás nélkül nem lehet a lengyel jezsuita-bibliographiát önmagához méltóan feltüntetni. A wilnai császári nyilvános könyvtárban van egyesítve Észak-Lengyelország eltörölt zárdáinak összes könyvkészlete, s részéről legalább, Jesuiticákban a wilnainál gazdagabb könyvtárat sohasem láttam.

Miként Lengyelország, úgy hazánk is terra incognita Sommervogel előtt, miből az következik, hogy ennek az országnak a termékeit sem írhatja le pontosan. Szerzőnk szerint Jászberény Erdélyben (Jaszbereni, Transylvanie, p. 877), Hainburg Magyarországon (Hainbourg, Hongrie, p. 1400), Fiume Illyriában (Fiume, Illyrie, p. 897) lenne.

Helyneveinket Sommervogel mintaszerűen torzítja. Ágoston Péter, például, ki Szent-Léleken született, ő szerinte «né a Celeszki en Transylvanie» (p. 73). Abracadabrái közül elég legyen fölemlíteni, hogy nála Csallóköz annyi mint Csaloköz (p. 1824), Czíkó a. m. Cziki (p. 1818), Fülel a. m. Filekt (p. 289), Hradna a. m. Hraden (p. 105. 106), Radnót és Szék a. m. Radnosi et Siek (p. 850), Túrócz a. m. Turocsi (p. 1824), stb.

Szerzőnk Stoegertől (Scriptores provinciae Austriacae Societatis Jesu. I. 20.) e sorokat: «Joannes Balogh, Transylvanus, *Udvarhelyini* natus» etc. — így veszi át: «Jean Balogh, naquit à *Udvarhelyini* (Transylvanie)», a mi épen olyan, mintha például Lactantiust *Lactantii* vezérszó alatt közölné, mert hiszen összes művei címlapján ez áll: Lactantii Opera omnia.

Helyneveink egyébként Sommervogelnál jobbára németek, mint pl. Raab, Martinsberg près Raab, Presbourg, Kaschau, Rosenau, Neusol, Gran, Comorn, Tyrnau, Erlau, Stuhlweissenbourg, Fünfkirchen, még Trencsén is Trencschin (790. l.).

Ez még annyira a mennyire menthető a külföldön bevett közszokás, a források stb. által, bár pl. Zágrábnak francziás neve Zagrabie, kiadványai «Zagrabie» jelzetűek, s így még is csak inkább a Z betűnél kellett volna beosztania a collegiumot semmint a német Agram vezérszó alatt.

A németesített helynevek közlésében sincs nála semmi rendszer. Így Kolozsvár hol Clausembourg, hol Klausenbourg (p. 1508), hol Klausembourg (p. 1400, 1818), egyszer meg Kolosvar (p. 788); a mely ingadozás nyilván mutatja a szerző abszolút tájékozatlanságát saját közleményei értelmére nézve. Nála Lócse Leutschin (p. 1852), Kőszeg Grünst (p. 471), a mi két x-i nyelven van, Gönczczel is összetéveszhető, holott Güns-öt, Leutschin helyett Leutschau-t kellett volna írnia, ha már germanizál. Selmech Schemnitz néven szerepel, de már Adami Jánosnál, ki Selmechen született 1738-ban, Chemnitz (p. 50),

a mely város Szászországban van. Ugyanilyen az az adata, mely szerint Árvai György, ki mint szepesváraljai házfőnök halt meg 1759-ben: «(il) mourut dans la mission de Zipo» (p. 594). Stoegernél láthatta ugyan (I. 15), hogy Árvai «obiit Scepusii»; még is inkább torzítja a Zips-et Zipo-ra.

Midőn e művet kezembe vettem, gondosan egybe kívántam vetni saját jegyzeteimmel, hogy majd azokból közlöm az esetleges pótlásokat. Így jegyeztem ki a következő adalékokat:

Adami Mihály: Ungarische Sprachkunst. Wien, 1760. (2-ik kiadása 1763.)

J. Augustinus: Brevis notitia. Tyrnaviæ, 1725-diki kiadása is van (a sárengrádi franciskánus zárdában).

Ágoston: Szivek kincse. Kassa, 1737-diki kiadása is van (a beczkői franciskánus zárdában).

Akai Kristóf Cosmographiájának négy kiadását ismerem, u. m. 1737. 1739. 1741 és 1749.

Így jutottam el az Alvarezről szóló cikkig, melyet elolvastván, beláttam, hogy sokkal kevésbé alapos ez az egész munka, sem mint hogy érdemes volna tatarozásával foglalkozni. Alvarezről ugyanis a pótlékban (p. V.) e sorokat találtam:

«J'ai encore un certain nombre d'éditions de sa grammaire, recueillies *ça et là*, surtout dans Petrik. Je crois *inutile* de les citer en ce moment».

Így bibliographus nem beszélhet! Ily nézetek lábrakapása letaszitná a könyvészetet a régi fajta lomtarak színvonalára. A teljes elvtelenség van abban kifejezve, hogy itt-ott talált különböző kiadásokat haszontalannak tart egy úgynevezett «felüto» munka szerzője közzétenni. Ha ez így állna, akkor menjünk egy lépéssel tovább s mondjuk ki, hogy az egész könyvészet haszontalan.

Ugyanily beszámítás alá esik az, hogy szerző gyakran idéz latin címeket, s utána veti «en allemand» «en slavon» vagy «en hongrois». Pedig már De Backer kimondta, igen helyesen, hogy a latin írásjegyekkel írt munkák címeit mindig az eredeti nyelven kell közzé tenni.

Sok minden kifogást tettünk eddig is Sommervogel műve ellen. De a miről már szóltunk, csekélység ahhoz képest, a miről ezúttal szándékozunk megemlékezni. A dolog röviden ennyiben áll: Arnu Miksa nevű XVII. századi jezsuita életrajzát, egyetlenegy művének címével együtt, Paintner kéziratából, Stoeger közölte legelőbb (Scriptores prov. Austr. Viennæ, 1856.), mely közleménybe egy jól megtermett sajtóhiba csúszott be. Arnu ugyanis, ki 1671-ben született, Stoeger adatai szerint 1679-ben, vagyis 8 éves korában adta volna ki latin nyelvű munkáját.

Hát ez sajtóhiba, s egy sajtóhiba szerencsétlensége meg-
esik a leggondosabb írón is, bár ugyancsak Stoegernél még
egy latin alakotani tévedés is becsúszott a könyv címébe, a
mi már kissé sok a sajtóhibából egy mindössze pár sornyi
közleményben.

S ím fölkerekednek e sajtóhibák, hogy körutat tegyenek
az európai nagyszabású irodalom birodalmában. De Backerék-
hez tekintnek be legelébb, kik lefordítják ugyan a Stoeger
latin szövegét francziára, de *két kiadáson* át szerepeltetik a
8 éves jezsuita latin munkáját, a latin nyelvtani hibával együtt,
mi arra vall, hogy a könyv címét a nélkül, hogy elolvasták
volna, egyszerűen csak kiollózták Stoegerből.

Ugyanezen sajtóhibák körutazásukban Sommervogelhoz is
betekintenek; majd, magyar köntöst öltve, idősb Szinyeinel
is helyet foglalnak, a latin sajtóhiba kivételével. Vándor-útjokat
szemléltetőleg tünteti föl e táblázat:

Stoeger. I. 15.

Arnu Maximilianus, Ger-
manus, Græcii in Styria
i. Martii 1671 natus æt.
18. Societatem ingressus,
Tyrnaviæ Poesim, Lin-
cii Rhetoricam tradidit,
dein tertiam Probationem
agens zelum animarum,
quo ardebat, in missioni-
bus, quas peragebat, lu-
culento testimonio com-
probans mortuus est Ju-
demburgi 28. Jul. 1703,
Græcii Poesim docens
edidit latine:

Secundum ætatis sæ-
culum Tirnaviensis Apol-
linis S. Francisci Xaverii
Scholæ Poesos Patroni, a
novem Musis Romano-
rum Pontificum novem
Elogiis celebratum. Tir-
naviæ 1679. 8.

*De Backer. I. 291. —
Sommervogel. I. 572*

Arnu, Maximilien, né à
Gratz, le premier mars
1671, admis dans la Com-
pagnie (t. i. de Jésus) à
l'âge de 18 ans, enseigne
les humanités et fut mis-
sionnaire. Il mourut à
Judenbourg, le 28 juillet
1703.

i. Secundum ætatis sæ-
culum Tirnaviensis Apol-
linis S. Francisci Xa-
verii Scholæ Poesos Pat-
roni, a novem Musis Ro-
manorum Pontificum no-
vem Elogiis celebratum.
Tyrnaviæ, 1679, 8°.

Szinyei. I. 254.

Arnu Miksa, jezsuita-
tanár, szül. 1671. márcz. 1.
Gráczbán; 18 éves korá-
ban a jezsuiták közé lé-
pett és Nagyszombatban
a költészeti osztályt, majd
Linzben a szónoklattan
tanította, mire hittérítő
lett. Meghalt 1703 júl. 28.
Judenburgban, Gráczmel-
lett. — Munkája:

Secundum ætatis secu-
lum Tyrnaviensis Apolli-
nis S. Francisci Xaverii
scholæ poseos patroni,
a novem Musis romano-
rum pontificum novem
elogiis celebratum. Tyr-
naviæ, 1679.

E táblázat segélyével bele látunk négy híres nagyszabású
gyűjtőmunka műhelyébe. S ott látjuk gépiesen dolgozni, olló-
val kezőkben, a sokat emlegetett szerzőket. Szorgalmas mun-
kájok tartalmába nem igen hatolhatnak be, . . . másként, pl.
a felhozott esetben valamelyikőjük csak reájön, hogy itt kö-
zönséges sajtóhibával van dolga, hogy t. i. 1679 helyett 1697
olvasandó. Mert abban az esetben Arnu *nem 8, hanem 26 éves
korában* írta kis művét.

Részemről legalább, mihelyt észrevettem ama tétel kép-
telenségét, mondhatom egész biztosra fogtam, hogy az 1671-ben

született s 1703-ban már meghalt Arnu Miksa, nem 1679-ben, hanem 1697-ben írta művét, melynek a wilnai császári könyvtár példányáról vett czímmását csakugyan úgy is leltem meg gyűjteményemben. A mű czíme következő: *Secundum Aetatis Saeculum Tyrnaviensis Apollinis S. Francisci Xaverii Scholæ Poëseos Patroni A Novem Mufis Romanorum Pontificum Novem elogijs celebratum.*

Anno M. DC. LXXXVII. — Tyrnaviæ Typ. Acad. per Joannem Andream Hörmann. 8.

Am ama vaskos kötetek szerkesztői nem bíbelődnek ilyféle bagatelle-ekkel. Latin, francia s magyar művekben újra meg újra ismétlődik ugyanez a baklövés, s ha a német irodalomban nincs is nyoma ugyanennek, de épen ott, hol Arnu nevének kellene állani, egy másfajta igen erős lapsus dísztelenkedik.

Dr. Wurzbach: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich című roppant terjedelmű munkájából, melynek I. kötete Stöger I. kötetével egyidejűleg, szintén 1856-ban és Bécsben jelent meg, — kimaradt ugyan Arnu neve, de ép e név helyén, az I. kötet 70. lapján, Arnstein és Arrigoni neve közt, ezt a tételt olvassuk:

«*Aron, Gábor (Major in der ungarischen Insurgenten-Armee; im Felde geblieben 1849.)*» stb.

Ki ne venné észre, hogy itt ama modern «tüzes Gáborról», az ágyúöntő *Gábor* Áronról van szó, kit Wurzbach, tudatlanságában, megtett Áron Gábornak.

Olvasóink ne vegyék csapongásnak, hogy Sommervogel műve megbírálasakor Wurzbachot is ismertetjük. Nem ok nélkül terjeszkedtünk ki Wurzbach nagyszabású művére, a mint szintén nem ok nélkül hoztunk szóba még három nagyszerű munkát.

Az úgynevezett nagyszabású művek világszerte üzött szertelen cultusának kellő színvonalra leszállítása állt előttünk, s azért mutattuk be világosan, minden ellenvetést kizárólag, hogy a legtöbb afféle collossalis művel, szerkesztőik egyebet nem igen tudnak elérni, mint a reflexió nélküli feldolgozásnak Hercules oszlopait.

BALLAGI ALADÁR.

*Nagyváthy János élete. Írta Nagyváthy Kálmán.
Pozsony, 1890. 62 lap.*

Az ősei emléken kegyelettel csüggő utódnak az ősök érdemeit megörökítő följegyzései, becses forrásul szolgálhatnak a történetírás részére még akkor is, ha különben a szi-